

Marek Białokur¹

Patryk Tomaszewski, *Uniwersytet Stefana Batorego w Wilnie w latach 1919–1939. Studium z dziejów organizacji i postaw ideowych studentów*, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, Toruń 2018, ss. 615

Dzieje uczelni wyższych to zagadnienie wielowymiarowe, które w pierwszej kolejności zapisują karty działalności naukowej i dydaktycznej ludzi oraz miejsca, które decydowały o jej przebiegu. Nie byłoby jednak o czym pisać, gdyby nie młodzi ludzie, dla których od setek lat tworzy się uczelnie. Dlatego też trudno się dziwić, że badacze opracowujący dzieje poszczególnych uniwersytetów sporo uwagi poświęcają studentom. Najczęściej ich badania przyjmują formę naukowych artykułów lub przyczynków, w których powstaniu niebagatelną rolę odgrywają wspomnienia samych absolwentów oraz ich wykładowców. Nie brakuje jednak opracowań zwartych, w których problematyka ta została przedstawiona w znacznie szerszym – książkowym ujęciu. I właśnie do tej grupy należy monografia sygnowana przez Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Ko-

¹ Dr hab. Marek Białokur, prof. UO, Instytut Historii, Uniwersytet Opolski, ul. Strzelców Bytomskich 2, 45-084 Opole, e-mail: mbialokur@uni.opole.pl, nr ORCID: 0000-0002-8475-033X.

pernika, której autorem jest Patryk Tomaszewski. Obiektem swoich badań wykładowca akademicki szacownej toruńskiej uczelni, która nosi imię wybitnego astronoma, uczynił środowisko studenckie Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie w latach 1919–1939, ze specjalnym uwzględnieniem działalności organizacji studenckich oraz postaw ideowych ich członków. Do podjęcia tematu aktywności studentów, a w szczególności tworzonych przez nich organizacji, toruński naukowiec był bez wątpienia dobrze przygotowany. Wystarczy wspomnieć, że ma w swoim naukowym dorobku monografię *Polskie korporacje akademickie w latach 1918 – 1939. Struktury, myśl polityczna, działalność* (Toruń 2011) oraz liczne artykuły dotyczące organizacji studenckich, publikowane zarówno w uznanych periodykach naukowych jak i publikacjach wieloautorskich. Jest również współredaktorem opracowania *Organizacje młodzieżowe w XX wieku. Struktury, ideologia, działalność* (Toruń 2008). Nie bez znaczenia jest w tym kontekście także wsparcie, którego autor od lat udziela działającym obecnie organizacjom studenckim, szczególności ruchowi korporacyjnemu.

Recenzowana rozprawa składa się z dziesięciu rozdziałów, w których autor przyjął problemowy układ prezentacji materiału. W poszczególnych podrozdziałach zdecydował się na zachowanie chronologicznego układu opisywanych wydarzeń. Zasadniczą część pracy poprzedził obszernym wstępem, w którym nakreślił pytania badawcze. Do podstawowych zaliczył próbę oceny aktywności wileńskiego środowiska studenckiego; wykazanie, czy miało ono swoją specyfikę wynikającą ze składu narodowościowego studentów, oraz określenie postaw ideowych i wpływów poszczególnych organizacji studenckich. W tej części pracy dokonał analizy dorobku polskiej historiografii w zakresie badania środowiska studenckiego w Drugiej Rzeczypospolitej, ze szczególnym uwzględnieniem Wilna. Za godne polecenia uznał zwłaszcza opracowania Aleksandra Srebrakowskiego, Magdaleny Gawrońskiej-Garstki oraz Olgi Filaszkiwicz. Nakreślone we wstępie tło historyczne z powodzeniem mogłoby, w ocenie recenzenta, znaleźć swoje bardziej rozbudowane odzwierciedlenie w poszczególnych rozdziałach rozprawy. W ten sposób ta rzeczowa praca, w przypadku kilku rozdziałów mocno statystyczna, nabrałaby bardziej uniwersalnego charakteru i mogłaby trafić do szerszego grona odbiorców. W tym kontekście pożądaną dla całości wykładu uniwersalnością wyróżniają się dwa rozdziały – pierwszy i ostatni.

Rozdział pierwszy autor potraktował jako swego rodzaju uzupełnienie poczynionego już we wstępie wprowadzenia do zasadniczej części rozprawy. Skoncentrował się na opisie podstawy prawnej funkcjonowa-

nia organizacji studenckich działających w Drugiej Rzeczypospolitej oraz okolicznościach powstania organizacji studenckich. Za szczególnie ważną uznał tę część środowiska akademickiego w Wilnie, która nawiązywała do tradycji Zgromadzenia Filaretów i Towarzystwa Filomatycznego oraz Towarzystwa Promienistych. Odniósł się także do struktury narodowościowej, religijnej i pochodzenia geograficznego wileńskich studentów. Przedstawił opis organizacji ogólnouczelnianych powołanych do życia przez młodzież polskiego pochodzenia, których ekspozytury do 1933 r. działały na terenie wileńskiej uczelni. Przedstawił również podejmowane w tym czasie próby konsolidacji środowiska akademickiego i wyłonienia jego ogólnopolskiej reprezentacji. W tym kontekście podkreślił, że spotykały się one z oporem części środowisk, gdyż za zjednoczeniem przeważnie opowiadały się grupy młodzieży skupione wokół obozu narodowego, do którego antagonistycznie nastawione były środowiska studentów o poglądach lewicowych i demokratycznych. Procesy te, jak podkreślił, nie obejmowały studentów mniejszości narodowych, w szczególności pochodzenia żydowskiego.

Drugi rozdział rozprawy przedstawia utworzone w latach dwudziestych organizacje grupujące związki o podobnym profilu, jak korporacje akademickie czy bratnie pomoce, które miały swoje ekspozytury w Wilnie. Należały do nich między innymi Rada Młodzieży Akademickiej, Zrzeszenie Kół Naukowych USB, Wileńskie Koło Międzykorporacyjne czy wspomniane Stowarzyszenie Bratnia Pomoc Polskiej Młodzieży Akademickiej USB. Kolejny rozdział zawiera zarys działalności i struktur kół regionalnych (prowincjonalnych), do których należeli studenci z jednego miasta, powiatu, a czasami całego regionu. Jak zaznaczył autor, mógł to być jedynie zarys, gdyż bardzo szczątkowa baza źródłowa nie pozwala na przedstawienie pełnego profilu działalności tych organizacji. Czwarty rozdział zawiera opis działalności kół naukowych. Dzięki bogatej spuściznie oraz licznym opracowaniom przedstawiona została w nim przede wszystkim dobrze zbadana aktywność Koła Polonistów Słuchaczy USB. Piąty rozdział poświęcony został organizacjom religijnym, w tym „Juventus Christiana”, Sodalicii Mariańskiej Akademickiej i Sodalicii Mariańskiej Akademików USB oraz Akademickiego Koła Misyjnego. Należy podkreślić, że autor opisał w nim tylko katolickie organizacje studenckie, gdyż nie natrafił na działalność organizacji religijnych innych wyznań, ale nie wykluczył, że takowe działały poza uczelnią bądź też bez formalnej zgody władz USB.

Rozdział szósty to analiza korporacji akademickich działających na wileńskiej uczelni. Tę część książki oceniam jako jedną z najlepszych, na co zapewne wpłynęło wieloletnie zainteresowanie autora polskimi

korporacjami studenckimi. W siódmym rozdziale przedstawione zostały takie stowarzyszenia jak: Akademicki Klub Włóczęgów Wileńskich czy jego żeński odpowiednik – Akademicki Klub Łazanek Wileńskich, ponadto Legia Akademicka USB, Akademicki Związek Łowiecki USB czy też faworyzowane przez środowiska sanacyjne Stowarzyszenie Polski Akademicki Związek Zbliżenia Międzynarodowego „Liga” oraz Akademicki Związek Sportowy, które jak słusznie podkreślił Tomaszewski, trudno jednoznacznie zakwalifikować.

W kolejnej części monografii omówione zostały organizacje ideowo-wychowawcze działające na USB. Autor przywołuje między innymi ważne ustalenia Olgi Filaszkiewicz zawarte w pracy *Respublica Academica Vilnensis. Polskie stowarzyszenia ideowo-wychowawcze studentów Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie w latach 1919–1939*, które w odniesieniu do mniejszych organizacji udało się autorowi przedstawić bardziej szczegółowo. Dziewiąty rozdział poświęcony został związkom akademickim i korporacjom studentów należących do mniejszości narodowych, a także tworzonym przez nich kołom naukowym. Przyjęty w nim układ, odbiegający w swojej strukturze od reszty pracy, uważam za zasadny, gdyż zgadzam się z opinią, że studenci mniejszości narodowych bardzo rzadko uczestniczyli w przedsięwzięciach organizowanych przez polskie stowarzyszenia, i odwrotnie – studenci polscy nie interesowali się działalnością mniejszości. Wreszcie, w zamykającym książkę rozdziale dziesiątym przedstawione zostały główne formy aktywności studenckiej, w tym działalność polityczna prowadząca niekiedy do poważnych zająć godzących w bezpieczeństwo i porządek publiczny. Rzeczowo opisana została w nim także działalność wydawnicza oraz kulturalna żaków z USB.

Dzieje tworzą ludzie, a ludzie, którzy tworzyli społeczność studencką Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie w latach 1919–1939, należeli do dwóch grup pokoleniowych. Pierwszą stanowiły osoby urodzone na początku XX w., których dzieciństwo i młodość przypadły na ostatnie dwie dekady niewoli. Drugą zaś reprezentowali ci, którym studia dane było rozpocząć w latach trzydziestych, a więc którzy urodzili się tuż przed odzyskaniem niepodległości przez Polskę bądź też w pierwszych kilku latach jej suwerennego bytu. W tym kontekście należy docenić odwołanie się przez autora książki do analizy Romana Wapińskiego, którą ten ceniony badacz zawarł w pracy *Pokolenia Drugiej Rzeczypospolitej* (Wrocław 1991). Nie bez znaczenia są również biografie wileńskich profesorów, którzy kształtowali nie tylko umysły, ale i wyrabiali sportowego ducha wileńskich studentów. Dlatego w pełni zasadnie poświęcono im w pracy sporo uwagi. Z uznaniem należy odnotować, że

autor nie zapomniał, że nie ma zjawiska społecznego ani też instytucji, które powstawałyby w próżni. Jak zauważył, każde zjawisko społeczne, instytucja czy organizacja, których tak wiele opisał w swojej książce, kształtuje się pod wpływem czy nawet naciskiem przeszłości. Ten aspekt niezwykle sugestywnie opisał już ponad dwadzieścia lat temu Janusz Pajewski w pracy *Budowa Drugiej Rzeczypospolitej 1918–1926* (Kraków 1995) i szkoda, że przed nadaniem książce ostatniego szlif Patryk Tomaszewski nie sięgnął do tego niezwykle wartościowego syntetycznego opracowania. Powyższą uwagę traktuję jako wprowadzenie do oceny strony bibliograficznej książki.

A tu już na wstępie należy podkreślić, że zgromadzony materiał źródłowy stanowi mocną stronę pracy. Szczególną uwagę zwracają wykorzystane zespoły archiwalne z Litewskiego Centralnego Państwowego Archiwum w Wilnie (Lietuvos Centrinis Valstybės Archyvas – LCVA) oraz biblioteczne z działu rękopisów Biblioteki Litewskiej Akademii Nauk. Co warto podkreślić, autor podał w bibliografii nie tylko nazwy poszczególnych fondów i zespołów, ale także ich sygnatury, co znacznie ułatwi prace kolejnym badaczom. W przypadku LCVA należy uwypuklić znaczenie znajdującego się tam Archiwum USB. Szkoda jednak, że w bazie archiwalnej pracy zabrakło zespołów Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego oraz Ministerstwa Spraw Wewnętrznych z lat 1919–1939 zdeponowanych w Archiwum Akt Nowych w Warszawie. W przypadku MSW szczególnie cenne byłyby raporty policji państwowej dotyczące opisanych przez autora zamieszek z udziałem studentów. Bogata baza prasowa rozprawy pozwoliła na znaczące i oryginalne rozbudowanie opisu działalności poszczególnych organizacji. W stopniu więcej niż zadowalającym rozprawa oparta została na dostępnej literaturze przedmiotu. Dotyczy to zarówno wydawnictw źródłowych, artykułów naukowych, jak i prac zwartych. Naturalnie listę opracowań można wydłużyć, a kilka pozycji nawet obowiązkowo powinno się na niej znaleźć. Zaliczam do nich następujące opracowania: Stefan Kieniewicz, *Joachim Lelewel*, Warszawa 1990; Ewa Maj, *Związek Ludowo-Narodowy (1919–1928). Studium z dziejów myśli politycznej*, Lublin 2000 czy Joanna Sadowska, *Ku szkole na miarę Drugiej Rzeczypospolitej. Geneza, założenia i realizacja reformy Jędrzejewiczowskiej*, Białystok 2001. Doceniłbym także, gdyby autor wykorzystał wspomnieniowe opracowanie Czesława Miłosza pt. *Wyprawa w dwudziestolecie* (Kraków 1999). Szkoda również, że nie sięgnął do serii wydawniczej *Wspólne dziedzictwo ziem północno-wschodnich dawnej Rzeczypospolitej*, a w szczególności tomu VI zatytułowanego *Rola oświaty i szkolnictwa w procesie kształtowania się świadomości narodowej na pograniczu polsko-litewsko-białoruskim* (red. Wojciech Śleszyński, Białystok 2007). Trzeba jednak pamiętać, że

książka, nie może być przeglądem bibliograficznym, a powinna być autorskim ujęciem tematu. A to Patryk Tomaszewski, umiejętnie eksplorując źródła, prasę i opracowania, bez wątpienia osiągnął.

W tym miejscu warto zwrócić uwagę na niewykorzystaną przez autora możliwość sięgnięcia do relacji ustnych (tzw. historia mówiona) absolwentów USB i podkreślić, że ta grupa źródeł to niezwykle cenny materiał, na którego zgromadzenie w odniesieniu do tematów związanych z okresem międzywojennym historykom nie pozostało już zbyt wiele czasu. Dlatego tak ważne są zebrane już relacje, które można wysłuchać, a nawet zobaczyć w audycjach radiowych, filmach dokumentalnych czy programach telewizyjnych. Rolę tego rodzaju źródeł historycy coraz bardziej i coraz częściej doceniają, o czym przekonują najnowsze publikacje. Za przykład niech posłuży opublikowany w 2017 r. interesujący artykuł Macieja Fica *Historia mówiona jako współczesny kontynuator literatury dokumentu osobistego (na przykładzie „Archiwum Historii Mówionej”)* zamieszczony w tomie *Amor patrie nostra lex. Oblicza polskiej niepodległości w literaturze dokumentu osobistego, dydaktyce i edukacji historycznej* (Opole 2017).

W recenzowanej książce zamieszczono dość skromny materiał ikonograficzny, który reprezentuje 26 fotografii przedstawiających znanych działaczy wileńskich organizacji studenckich. Symbole organizacji, tu szczególnie pożądane byłyby te dotyczące poszczególnych korporacji; budynki należące do USB; miejsca spotkań studentów, i to zarówno te oficjalne jak i nieformalne; wreszcie skany okładek czy pierwszych stron wydawanych przez poszczególne organizacje pism i periodyków byłyby cennym wzbogaceniem opracowania. W publikacji mogły być umieszczone albo w osobnej wkładce, albo w formie, którą autor zaproponował w odniesieniu do kilku ilustracji.

O wartości merytorycznej przedłożonej do recenzji rozprawy nie decyduje jednak ograniczony materiał ikonograficzny, ale jej analityczny charakter. A tu, jak wspomniano, Patryk Tomaszewski wykonał żmudną pracę, rzetelnie przedstawiając poszczególne organizacje studenckie działające na USB. Analizując zgromadzony materiał źródłowy, posłużył się przede wszystkim trzema metodami: filologiczną, porównawczą i geograficzną. Praca, co ważne, jest poprawna od strony narracyjnej. Autor, choć nie unikał jednoznacznych ocen, potrafił w wielu miejscach zachować konieczną wstrzeźliwość. Czasami była ona jednak zbyt daleko posunięta. W efekcie w wielu miejscach, szczególnie na końcu kilku rozdziałów i podrozdziałów, brakuje bardziej rozbudowanych opinii i ocen. Oszczędność w wychodzeniu poza materiał źródłowy znalazła również swoje odzwierciedlenie w lakoniczności opisu niektórych postaci i wydarzeń.

Braki te będzie jednak autorowi, jako dobremu znawcy tematu, łatwo uzupełnić w kolejnych wydaniach książki.

Recenzowana rozprawa zawiera dużą ilość informacji statystycznych, które w głównej mierze odnoszą się do stanu liczbowego opisanych w pracy organizacji. W kilku przypadkach dokonano ich zestawienia w formie tabelarycznej. Należy także podkreślić, że Patryk Tomaszewski nie nadużywa w książce cytatów, a tam gdzie postanowił wykorzystać refleksje i przemyślenia innych osób, zrobił to trafnie i umiejętnie.

Podsumowując, pragnę podkreślić, że pomimo wskazanych usterek książka przygotowana została według obowiązujących wymogów naukowych, a zamieszczone przypisy sporządzono w sposób prawidłowy. Dominują wśród nich bibliograficzne odsyłacze proste, ale jest również wiele przypisów złożonych i biograficznych. Pewien niedosyt pozostawia znikoma liczba przypisów polemicznych i dygresyjnych. Przedstawione w recenzji uwagi krytyczne nie mają wpływu na końcową wysoką ocenę rozprawy. Na ponad sześćset stronach autor przedstawił historię wileńskich studentów, którzy w ramach licznych opisanych w rozprawie organizacji kreowali bujne życie akademickie uczelni noszącej imię Stefana Batorego. A było to w czasie, który z jednej strony charakteryzowała radość z odzyskanej niepodległości i możliwości budowy własnego państwa, z drugiej strony wyzwania i problemy społeczno-polityczne, do których na Kresach Północno-Wschodnich dochodziły te związane z ich wieloetnicznym charakterem. Niezależnie od tych wyzwań oraz problemów dnia codziennego, z którymi przyszło się borykać wileńskim żakom, nieprzerwanie towarzyszyło im przekonanie, że studia to inwestycja, którą podjęli nie tylko dla siebie, ale i Polski – odrodzonej ojczyzny, której oblicze wielu z nich miało okazję kształtować także wiele lat po opuszczeniu murów Uniwersytetu Stefana Batorego. Uczelnia ta zapisała wiele pięknych kart w historii Polski, których odkrycia i opisanie w odniesieniu do zorganizowanej działalności studenckiej z powodzeniem dokonał Patryk Tomaszewski.